

Franciszek Kapusta

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

AGROBIZNES NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

Historia człowieka to nieustanne zmaganie się z problemem zapewnienia niezbędnych dóbr zaspokajających jego potrzeby. Każdy człowiek odczuwa dużą różnorodność potrzeb. Zależą one od wielu różnych przyczyn, m.in. od: wieku, płci, stanu zdrowia, a także środowiska, w którym żyje.

Potrzeby człowieka zmieniają się, więc zmieniają się również możliwości ich zaspokajania. Można uznać za paradoks fakt, że dopiero w latach trzydziestych XX w. dostrzeżono poddanie człowieka zasadzie potrójnego ponaglenia sformułowanego przez A.N. Whiteheada. Według niego jedynym wytłumaczeniem „aktywnego ataku człowieka na otoczenie jest potrójne ponaglenie, które jemu nieustannie towarzyszy, a polega na tym: I – aby żyć, II – aby żyć dobrze, III – aby żyć lepiej. Tak więc sztuka życia polega na tym, aby po pierwsze, być żywym, po drugie, żyć w sposób zadowalający, i po trzecie, uzyskiwać wzrost zadowolenia” (cyt. za [Ansoff 1985, s. 266]). Dlatego w swoich działaniach człowiek pragnie wytworzyć: więcej dóbr, efektywniej i lepszych. Potrzeba zaś uzyskiwania wzrostu zadowolenia zmusza człowieka do zajęcia się zagadnieniem zrównoważonego (trwałego) rozwoju.

Mimo że wiele zmieniło się w gospodarowaniu człowiekiem, niezmienna jest jego zależność od środowiska naturalnego. Szkoda, że człowiek tak późno uświadomił to sobie, czyniąc wcześniej wiele szkód w swoim otoczeniu.

2. Cel pracy, materiał i metody

Celem opracowania jest ukazanie zależności rozwoju agrobiznesu i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Opracowanie powstało w oparciu o wtórne źródła wiedzy naukowej i statystycznej, które zostały opracowane i zinterpretowane za pomocą metod: monograficznej, porównawczej i opisowej.

3. Powstanie koncepcji agrobiznesu i zrównoważonego rozwoju

Wytwarzanie dóbr zaspokajających potrzeby człowieka przeszło długą ewolucję [Gawęcki, Hryniewiecki 2000, s. 11-12]. Człowiek był najpierw zbieraczem pożywienia, następnie rybakiem i łowczym, a dopiero później rolnikiem uprawiającym rośliny i hodującym zwierzęta. Dalszy ilościowy i jakościowy postęp w pozyskiwaniu żywności był związany z intensyfikacją produkcji roślinnej i zwierzęcej, dokonującą się dzięki rozwojowi agrotechniki (selekcja, krzyżowanie roślin i zwierząt, gospodarka wodą, żywienie roślin, czyli nawożenie, i zwierząt, mechanizacja, chemizacja itp.) oraz wprowadzeniu nowych odmian roślin i ras zwierząt.

Wraz ze zmianami pozyskiwania przez człowieka żywności dokonywała się ewolucja zdobywania odzieży i obuwia oraz narzędzi pracy.

Rolnictwo, rozwijając się, przejmowało nowe zadania, wiązało się z otoczeniem. W wyniku rozwoju sił wytwórczych, specjalizacji i koncentracji produkcji wyodrębniały się z rolnictwa pewne rodzaje działalności (wytwarzanie narzędzi, produkcja nawozów i pasz, przetwórstwo surowców roślinnych i zwierzęcych itp.), współpracując jednak z nim. W konsekwencji powstał układ wzajemnych zależności funkcyjnych w gospodarce między znaczną liczbą podmiotów gospodarczych, dla którego w połowie lat pięćdziesiątych XX w. zaproponowano nazwę „agrobiznes” [Davis, Goldberg 1957, s. 1]. Tak więc koncepcja agrobiznesu powstała znacznie wcześniej niż koncepcja zrównoważonego rozwoju wsi. Koncepcja ta nie od razu została przyjęta w Polsce, gdzie wzorem innych państw tzw. demokracji ludowej formułowano pojęcia zastępcze dla agrobiznesu [Kapusta 2006a, s. 225-226].

Pojęcie „zrównoważony rozwój” funkcjonuje od 1972 r., kiedy to na konferencji naukowej w Sztokholmie „Środowisko życia człowieka” zostało po raz pierwszy użyte. Istnieje ewolucja jego pojmowania: początkowo rozumiano je jako rozwój samopodtrzymujący, w ekonomii utożsamiano z rozwojem harmonijnym w układach sektorowych i regionalnych oraz ze zrównoważonym wzrostem gospodarczym [Siekierski 2003, s. 5], a obecnie uważa się, że „środowisko naturalne służyć ma zaspokajaniu potrzeb współczesnych społeczeństw przez rozwój społeczny i ekonomiczny, ale bez naruszania takich możliwości dla przyszłych pokoleń”.

W Polsce potrzebę ochrony środowiska naturalnego dostrzeżono wcześniej, czego wyrazem są rozwiązania legislacyjne dotyczące środowiska rolniczego. I tak, już w latach sześćdziesiątych XX w., kiedy to najpierw w formie rozporządzeń Rady Ministrów, a następnie w ustawie z 1971 r., wprowadzono ograniczenia w przekazywaniu ziemi rolniczej na cele nierolnicze oraz w lokalizacji działalności pozarolniczych mających ujemny wpływ na środowisko rolnicze [Ustawa... 1971]. Zmieniały się warunki gospodarowania, zwłaszcza ekonomiczne, i gromadzono doświadczenia z zakresu funkcjonowania rozwiązań wprowadzonych przez ustawę, więc zaszła potrzeba korygowania rozwiązań prawnych, co uczyniono w latach

1982 i 1995 [*Ustawa...* 1982; *Ustawa* 1995]. Wszystkie wymienione ustawy wprowadzały ochronę ilościową oraz jakościową gruntów rolnych¹ i przeciwdziałanie lokalizacji działalności gospodarczej wywierającej ujemny wpływ na środowisko rolnicze na gruntach szczególnie cennych dla rolnictwa.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. w Polsce zagadnieniu zrównoważonego rozwoju nadano wysoką rangę, czego wyrazem jest ujęcie tego zagadnienia w aktach prawnych, programach rządowych i literaturze.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, że „Rzeczpospolita Polska zapewni ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju [*Konstytucja...* 1997, art. 5].

Z kolei w Prawie ochrony środowiska stwierdza się, że „Ustawa określa zasady ochrony środowiska oraz warunków korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju i m.in. reguluje zasady ustalania: warunków ochrony zasobów środowiska, warunków wprowadzania substancji lub energii do środowiska, kosztów korzystania ze środowiska, udostępnianie informacji o środowisku i jego ochronie, udział społeczeństwa w postępowaniu w sprawie ochrony środowiska, obowiązki organów administracji oraz odpowiedzialności i sankcje” [*Ustawa...* 2001, s. 44-45].

Jeśli chodzi o literaturę, to ukazuje się coraz więcej opracowań dotyczących zrównoważonego rozwoju, ujmujących różne aspekty tego zagadnienia.

4. Agrobiznes, jego cele, zakres działania oraz wpływ na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich

Agrobiznes można określić jako działalność gospodarczą wykorzystującą w gospodarowaniu siły przyrody i posiadane zasoby przez gospodarstwa rolnicze i przedsiębiorstwa z nimi współpracujące do wytwarzania różnego rodzaju dóbr materialnych (żywnościowych i nieżywnościowych) oraz usług.

Agrobiznes jest subsystemem gospodarki narodowej; jest produktem historycznego integrowania (za pomocą środków ekonomicznych) tych rodzajów działalności (sfer) gospodarki narodowej, które wcześniej zostały wyodrębnione w toku społecznego podziału pracy. Proces ten rozpoczął się w krajach wysoko rozwiniętych na początku XX w. i rozszerza się na inne kraje, również na Polskę. W strukturze gospodarki narodowej coraz bardziej wyodrębnia się pewien subsystem, który stanowią wzajemnie ze sobą powiązane rodzaje działalności (procesów produkcyjnych), a nie całe działy gospodarki.

¹ Gruntami rolnymi, w rozumieniu ustawy z 1995 r., są grunty, które w sposób bezpośredni lub pośredni służą produkcji rolniczej, a ich ochrona polega na: a) ograniczaniu przeznaczania ich na cele nierolnicze lub nieleśne, b) zapobieganiu procesom degradacji i dewastacji gruntów rolnych oraz szkodom w produkcji rolniczej, powstającym wskutek działalności nierolniczej, c) rekultywacji i zagospodarowaniu gruntów na cele rolnicze, c) zachowaniu torfowisk i oczek wodnych jako naturalnych zbiorników wodnych.

Agrobiznes stanowi obecnie w większości krajów największy subsystem gospodarki. Miarą tego jest zarówno wolumen tworzonego produktu, jak i potencjał zaangażowany w wytwarzanie i dystrybucje produktów powstałych z surowców rolniczych.

W agrobiznesie można wydzielić trzy agregaty (zespoły) ekonomiczne:

I. Działania związane z produkcją i dystrybucją środków oraz usług niezbędnych w gospodarstwach rolniczych, przemyśle przetwórczym surowców rolniczych, morskich i leśnych oraz obrocie wraz z transportem – zaopatrzenie.

II. Działania w gospodarstwach (przedsiębiorstwach) rolniczych, w wyniku których powstają produkty rolnicze i usługi – rolnictwo².

III. Działania związane ze skupem, z przetwórstwem, magazynowaniem i dystrybucją przetworzonych produktów powstałych z surowców rolniczych – przetwórstwo i obrót.

Agrobiznes ma więc wewnętrzną strukturę, która w ujęciu historycznym jest zmienna pod wpływem nierównomiernego tempa rozwoju poszczególnych agregatów. Zmienia się więc i rola poszczególnych agregatów. Prawdopodobną jest to, że w miarę rozwoju agrobiznesu udział rolnictwa maleje, wzrasta natomiast udział zaopatrzenia oraz przetwórstwa i obrotu.

Wyodrębnienie agrobiznesu w ramach gospodarki narodowej umożliwia zaspokojenie potrzeb w trzech płaszczyznach: planistycznej, organizacyjnej i analitycznej.

W płaszczyźnie planistycznej wyodrębnienie to ma znaczenie z punktu widzenia bilansów między poszczególnymi agregatami agrobiznesu i ich ogniwami. Jednolita praktyka planistyczna w całym agrobiznesie jest podstawą pełnej synchronizacji i optymalizacji mocy produkcyjnych w jego poszczególnych segmentach.

W płaszczyźnie organizacyjnej wyodrębnienie tego rodzaju przyczynia się do wprowadzenia ładu organizacyjnego do działalności różnych instytucji i organizacji gospodarczych zajmujących się zagadnieniami agrobiznesu.

W płaszczyźnie analitycznej umożliwia ono poszukiwanie optymalnych relacji czynników wytwórczych w całym agrobiznesie, na podstawie określonego kryterium oceny, złożonych procesów ekonomicznych i społecznych w tej gospodarce. Zaniechana więc może zostać polityka zmierzająca do optymalizacji relacji między czynnikami w obrębie tylko jednego agregatu czy ogniw agrobiznesu, co stwarza szansę na osiągnięcie racjonalizacji gospodarowania pełniejszej niż wówczas, gdy optimum określano tylko w odniesieniu do jednego z agregatów.

Cały subsystem funkcjonuje dzięki rolnictwu. Ono stwarza potrzeby zaopatrzeniowe, ono też dostarcza surowców (podstawowych i pomocniczych) stanowiących podstawę działalności przetwórczej i obrotu gotowymi wyrobami.

² Rolnictwo jest tutaj rozumiane szeroko – jako odnawialne produkty ziemi i wody (produkcja w gospodarstwach określanych jako rolne oraz surowce pozyskiwane z gospodarki leśnej i morskiej) i usługi powstające przy pomocy czynników wykorzystywanych w produkcji rolnej bądź miejsce bytowania pracujących w rolnictwie.

Samo rolnictwo zaś jest silnie zależne od środowiska przyrodniczego; od jego ilości i jakości. Obszary wiejskie, zajmując 93,2% powierzchni kraju [*Charakterystyka...* 2006, s. 44], stanowią podstawę organizowania tej produkcji. Część produkcji rolniczej powstaje również na obszarach miast. W sumie tylko gospodarstwa rolne zajmują 58,7% powierzchni kraju [*Użytkowanie...* 2006, s. 52], i na tę powierzchnię ich oddziaływanie jest bezpośrednie. Oddziaływanie to jest nakierowane na wytwarzanie surowców (podstawowych i pomocniczych) przeznaczanych na wytwarzanie różnych dóbr.

Rolnictwo w rozumieniu mikroekonomicznym jest utożsamiane z działalnością gospodarczą, polegającą na oddziaływaniu człowieka na żywe organizmy roślinne i zwierzęce w taki sposób, aby powstawały użyteczne surowce służące do wytwarzania różnych dóbr, zwłaszcza żywnościowych. Działalność ta musi być prowadzona tak, aby nie burzyła równowagi ekologicznej i nie powodowała nadmiernej eksploatacji istniejących zasobów odnawialnych (gleby, wody, zasobów genetycznych, krajobrazu itd.). Oznacza to, że rolnik może korzystać z zasobów naturalnych i zwiększać swoją produkcję, ale powinien czynić to tak, aby nie został zakłócony proces samoodnowy elementów ekosystemu. Harmonizowanie działalności gospodarczej (nastawionej na produkcję i zysk) z wymogami równowagi ekosystemów jest nadrzędną cechą nowoczesnego i racjonalnego gospodarowania w rolnictwie.

Przez całe wieki rodzaje działalności zaliczane dziś do agrobiznesu były pod presją potrzeb żywnościowych. Dynamicznie wzrastająca liczba ludności oraz chęć poprawy poziomu spożycia te potrzeby stymulowały. W Polsce od początku XXI w., a w krajach gospodarczo rozwiniętych wcześniej, ta presja żywnościowa ustalała. Stało się to na skutek niskiego (często ujemnego) przyrostu naturalnego, osiągnięcia zadowalającego poziomu spożycia oraz postępu w zakresie wykorzystywania składników zawartych w surowcach (wzrost współczynników konwersji). Pozostały natomiast możliwości produkcyjne tych ogniw agrobiznesu, które w wytwórczość żywności były zaangażowane. Stwarza to możliwość, z jednej strony, zmniejszenia presji na intensywność wykorzystywania środowiska, z drugiej zaś – zwiększenia przeznaczania surowców rolniczych na wytwarzanie dóbr nieżywnościowych. Oba zakresy działania przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Postęp technologiczny w przetwórstwie surowców rolniczych umożliwił zagospodarowanie na różne cele, w tym żywnościowe, tych pozostałości, które do niedawna stanowiły uciążliwe odpady usuwane do środowiska [Kapusta 2006b, s. 100-103; 2006c, s. 129-138].

Rozwojowi różnorodnej działalności w środowisku wiejskim służą szczególnie jej zasoby oraz duże i nie w pełni wykorzystane zasoby pracy, o stale wzrastającej ich jakości mierzonej poziomem wykształcenia. I tak, wykształcenie (mierzone ukończeniem szkoły) ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej systematycznie wzrasta i w 2004 r. wynosiło w procentach (w nawiasie dane z 1966 r.): wyższe – 5,4 (1,5), średnie i policealne – 24,5 (16,2), zasadnicze zawodowe i gimnazjalne –

34,9 (28,7), podstawowe – 31,9 (45,7), niepełne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego – 3,0 (7,9)³ [„Rocznik...” 2005, s. 94, 2006, s. 199].

Dzisiaj obszary wiejskie, będąc zintegrowane z agrobiznesem, spełniają różnorodne funkcje, takie jak: mieszkalna i turystyczna, produkcyjna i usługowa oraz ekologiczna [Kapusta 2005, s. 197-205], tworząc podstawy ich dalszego zrównoważonego rozwoju.

5. Podsumowanie

Koncepcja agrobiznesu powstała w połowie lat pięćdziesiątych XX w., natomiast zrównoważonego rozwoju na początku lat siedemdziesiątych XX w. Koncepcja agrobiznesu stwarza warunki harmonijnego rozwoju różnych rodzajów działalności wytwarzających dobra zaspokajające wielorakie potrzeby człowieka, a zarazem służących zrównoważonemu rozwojowi wsi. Wyodrębnienie agrobiznesu w ramach gospodarki narodowej umożliwia zaspokojenie potrzeb w trzech płaszczyznach: planistycznej, organizacyjnej i analitycznej. Cały subsystem – agrobiznes, funkcjonuje dzięki rolnictwu stanowiącemu zasadniczy składnik środowiska wiejskiego. Ponadto duża różnorodność środowiska wiejskiego oraz jego szczególne zasoby z dużymi ilościowo i wciąż wzrastającymi jakościowo zasobami pracy sprzyjają prowadzeniu w nim wszechstronnej działalności.

Literatura

- Ansoff H.I., *Zarządzanie strategiczne*, PWE, Warszawa 1985.
Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r., GUS, WUS, Olsztyn 2006.
 Davis J.H., Goldberg R.A., *A Concept of Agribusiness*, Harvard University, Boston 1957.
 Gawęcki J., Hryniewiecki L., *Żywność człowieka. Podstawy nauki o żywieniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
 Kapusta F., *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*, [w:] *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*, red. S. Czaja, Wydawnictwo I-BIS, Wrocław 2005.
 Kapusta F., *Agrobiznes a gospodarka żywnościowa – analiza porównawcza*, Folia Universitatis Agri-culturae Stetinensis, Oeconomica 249 (45), AR, Szczecin 2006a.
 Kapusta F., *Zarządzanie działaniami logistycznymi*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań–Wrocław 2006b.
 Kapusta F., *Gospodarowanie pozostałościami w cukrownictwie*, [w:] red. *Ekonomiczno-finansowe uwarunkowania rozwoju regionu*, A. Kudłaszyka, M. Rutkowska, WSOWLąd, Wrocław 2006c.
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Kancelaria Sejmu, Warszawa 1997.
 „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich”, GUS, Warszawa 2005.
 „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej”, GUS, Warszawa 2006.
 Siekierski J., *Zrównoważony rozwój rolnictwa i wsi w świetle narodowego planu rozwoju i traktatu akcesyjnego do Unii Europejskiej*, Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, Vol. XL, PAN Oddział Kraków, 2003.

³ Resztę stanowią osoby o nieustalonym poziomie wykształcenia.

Ustawa z 26 października 1971 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych oraz rekultywacji gruntów,
DzU 1971 nr 27, poz. 249.

Ustawa z 26 marca 1982 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, DzU 1982 nr 11, poz. 79.

Ustawa z 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, DzU 2004 nr 121, poz. 1266 z późn.
zm.

Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU 2001 nr 62, poz. 627.

Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2006 r., GUS,
Warszawa 2006.

AGRIBUSINESS' CONTRIBUTION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

Summary

The concept of agribusiness emerged in the fifties of the 20th century and that of sustainable development at the beginning of the seventies. The agribusiness concept poses circumstances to harmonious development of activities producing goods meeting various human needs and in the same time contributing to sustainable development in rural areas. Separation of agribusiness in the framework of national economy allows to distinguish three areas: planning, organizational, and analytical. The whole subsystem – agribusiness – is functioning thanks to agriculture which is a basic element of rural areas. Moreover, large variety of the rural areas environment, and especially its resources with large and of improving quality work force is helping in running multipurpose activities.